

KİTAP İNCELEMESİ

Evgeny B. Paşukanis (2002), **Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm** (Ankara, Birikim Yayınları, Çev. Onur Karahanoğulları, 200 s.)

Bundan birkaç ay önce, Birikim Yayınları tüzebilim (hukuk bilimi) açısından büyük önem taşıyan bir kitap yayınladı: Paşukanis'in, Marksizm çerçevesinde bir genel tüze (hukuk) kuramı geliştirme çabasını ortaya koyan temel yapıtı. Paşukanis bu çalışmasını, 1917 Devrimi'ni izleyen yıllarda, eylem içinde, sıcağı sıcağına gerçekleştirdi. Kurulmakta olan yeni toplumda tüze düzeninin nasıl olması gerektiğini, yüreklile araştırıp yüksek sesle duyurmanın bedelini de yaşamıyla ödedi. Daha kötüsü, Stalinciliğin yerleşmesiyle birlikte, Paşukanis'in görüşleri de bir ölçüde unutuldu.

Marx olsun, onun izinden gidenler olsun, toplum bilimlerinin kuruluşuna bugüne dek çok önemli katkılarda bulundular. Marx, tarihsel gelişimin anahtarını, toplumsal devinimi belirleyen düzenekleri çözdü. Başka bir deyişle, çağdaş toplumbilimi yarattı. (Marksistler bu bilim dalına, toplumbilim diyeceklerine, "tarihsel özdekçilik" -maddecilik- demeyi sürdürüyorlar.) Buna ek olarak, belli bir üretim biçiminin, kapitalizmin kuramını geliştirdi. Onu izleyenler de, aynı alanlarda, Marx'ın söylediklerine önemli eklemelerde bulundular. Ayrıca, Marx'ın izinden gidenler, düşünbilim (felsefe), güzelbilim (estetik), yönetkibilim (siyaset bilimi) gibi değişik dallarda çok önemli katkılar getirdiler. Ancak, tüzebilim alanında, bugüne dek hiçbir Marksist, geçekten özgün bir ilerleme gerçekleştiremedi. Bunun tek ayrığı, Paşukanis'in sözü edilen çalışması oldu.

Aradan yıllar geçtikten sonra, (ilk yayımı 1924'te yapılan) bu çalışmanın Türkçeye kazandırılmış olması, işte bu nedenle özellikle kutlanmaya değer. Hem kitabı yayınlayan Birikim Yayınları, hem de bu son derece güç, çetrefil metni, Fransızca çevirisinden Türkçeye kazandıran Onur Karahanoğulları gerçekten önemli bir iş yaptılar.¹ Tüzebilimcilerin, bu güzel işi gerçekleştirenlere gönül borcu var.

Aşağıda, önce ("KİTAP") kitabın ana çizgilerini ortaya koyacağım. Sonra ("KURAM"), Paşukanis'in geliştirdiği tüze görüşünü özetlemeye çalışacağım.

1 Dr. Onur Karahanoğulları, *SBF Dergisi*'nde (2002, 57/2: 62-92) yayınlanan "Marksizm ve Hukuk" adlı makalesinde, Marx'ın tüzebilimle tanışma sürecini ve daha sonra, arkadaşı Engels'le birlikte, bu toplumsal olguya ilişkin olarak geliştirdiği temel görüşü araştırdı. Ayrıca, henüz yayınlanmamış ikinci bir makalede, Marksist tüze görüşüne ve bu görüşe yapılan eleştirilere ilişkin bir yazın taraması gerçekleştirdi. Öyle anlaşılıyor ki, Dr. Karahanoğulları'nın bu çevirisi, tüze Marksist yaklaşımı geliştirmeye yönelik çok daha caplı bir arayışın parçası. Bu çaba kutlanmalı ve desteklenmelidir.

Son olarak da ("DEĞERLENDİRME"), bu yaklaşımda benim gördüğüm eksik ve yanlışları belirteceğim.

KİTAP

Paşunakis'in yapıtı, bir giriş ile yedi bölümden oluşuyor. Ayrıca, başına Karl KORSCH'tan bir giriş eklenmiş. KORSCH'un girişinin, kanımca hiçbir değeri yok. Onun için üzerinde durmayacağım. Çevirmenin önsözü, konunun önemini vurgulayan, yerinde bir önuyarı özelliğinde. Yazarın kendi önsözleri de, düşüncesinin ana değişkenlerini kavramak bakımından çok yararlı. Özellikle Rusça ikinci basıya yazdığı önsöz, eleştirilere bir yanıt niteliği taşıdığından, çok aydınlatıcı.

Girişte yazar, bir tüze genel kuramının görevlerini belirlemekle işe başlıyor. Herkesin onayacağı biçimde, Paşunakis, tüze genel kuramının, tüze kuralı, tüzel ilişki, tüzel özne gibi temel kavramları açıklayıp bunlar arasındaki usyapısal (mantıksal) bağları ortaya koyması gerektiğini belirtiyor. Ancak sorun, işte daha bu noktada başlıyor. Bu kavramların kökeni nerede aranacak? Bir yaklaşıma göre, bunlar tüze düzeninin sınırları hiç aşılmadan tanımlanabilir. Kelsen'in yaklaşımı bu. Olumlu yanı, tüze olgusunu, türev olmayan, başlı başına değer taşıyan bir olgu olarak görmesi. Olumsuz yanı, toplumdan tam kopukluğu, kısırlığı, dolayısıyla da açıklayıcı hiçbir gücü bulunmaması. Buna karşılık, toplumbilimsel ya da tinbilimsel (psikolojik) yaklaşımlarda böyle bir kopukluk yok. Ne var ki, bu yaklaşımlarda tüze bilim de yok. Tüze olgusu, özgüllüğü olmayan, düşüngüden (ideolojiden) ya da aktöreden (ahlaktan) ayırt edilemeyecek, ikincil nitelikte bir toplumsal ilişki türü olarak görülüyor.

Birçok Marksist, tinbilimsel ya da aktöreci (ahlakçı) yaklaşımlara tepki göstererek, tüze düzenini anlamak için sınıf savaşımını işe katmak gerektiğini düşünmüştür. Ancak, Paşunakis'e göre, bir genel tüze kuramına giden yolda, bu türden bir girişim yetersiz kalmaktadır: ".. bu girişimden ancak, az çok hukuksal renk taşıyan bir iktisadî biçimler tarihi veya kurumlar tarihi çıkar, ancak kesinlikle bir genel hukuk teorisi çıkmaz." (47- 8).² Bu yaklaşımda "hukuk, yalnızca içeriği yönünden değerlendirilmekte; hukuksal biçim sorunu kesinlikle düşünülmemektedir." (49). Tarihe bakılırsa, tüzel biçim, geçimdüzeninin (iktisadiyatın, ekonominin) temel ilişkisinin değişim (mübadele) olmasıyla ortaya çıktı. Tüzel biçim, mal iyelerinin (sahiplerinin), mallarının değerinde eşitlenmesini, ellerinde eşit değerde ürünler tutan kişiler olarak karşı karşıya gelmesini, yansıtan bir çerçevedir. Öyleyse, özellikle kapitalist bir toplumun ürünüdür. Eşdeğer değişim olgusunun kaçınılmaz olarak yarattığı bu ürün, toplumda pazar, para, değişim, emeğe göre ücret gibi gerçeklikler var oldukça,

2 Metinde, ayrıç içinde verilen sayılar, hep incelenen kitaptan yapılan alıntıların sayfalarını göstermektedir.

ister istemez yaşayacaktır. Ancak toplum dönüşüp bu özellikler belirleyiciliklerini yitirdikten sonra, (devletle birlikte) tüzel olgu da sönmülenecektir.

Temel tutumunu açıkladığı bu genel girişten sonra, Paşunakis, kitabın birinci bölümünde, bilimsel araştırma ve kuram kuruluşunda yöntembilim sorunlarını tartışıyor. Tıpkı geçimibilimde (iktisatta, ekonomi biliminde) olduğu gibi, başka toplumsal konuların incelenmesinde de, işe örneğin toplum gibi kaba somutluklardan değil; değer, fiyat, mal gibi çekirdek kavramlardan yola çıkmak gerektiği görüşünde. Bu temel yaklaşım, genel tüze kuramı için de geçerli. Yöntembilime ilişkin olarak vurgulanması gereken başka bir nokta da şu: Doğabilim kavramlarının aksine, toplumbilim kavramlarının somut bir oluşum süreci vardır. Örneğin enerjinin dönüşümü yasası, bilimsel düşünce bunu algılamadan önce de, belli bir süreye ya da sürece bağlı olmadan, hep var olmuş bir olgudur. Buna karşılık, mal ya da tüzel özne kavramlarının yansıttığı olgular, birer tarihsel üründürler: Ürünün mal haline gelmesi, ya da bireyin tüzel özneye dönüşmesi bir süreçtir. Yöntembilime ilişkin bu saptamalardan Paşunakis'in çıkardığı sonuç şu: Bir tüze genel kuramı yaratabilmek için, tüzel biçimin en yalın, en soyut görünüşünün çözümlenmesi (tahlili, analizi) ile başlamalıyız; sonra da, tarih içinde tüzel biçimlerin gerçek evrimini izlemeliyiz.

İkinci bölümün konusu, tüze-düşüncü (ideoloji) ilişkisi. Tüzenin düşüncüsel bir boyutu olduğunu herkes onuyor. Ancak Paşunakis, tüzel kavramların düşüncüsel varlıkları dışında gerçek bir varlıkları olduğu da gözden kaçırılmamalıdır, diyor. Başka alanlardan örnekler vererek, tinsel-düşüncüsel ögenin varlığından, toplumsal-somut ögenin var olmadığı sonucunun çıkarılamayacağını gösteriyor. Somut olarak tüze, özel çıkarları çatışan özneler karşı karşıya gelince ortaya çıkar. Dolayısıyla, ortak bir amaca hizmet için getirilen düzenleyici kurallar, yalnızca yordamsal (teknik) anlamda tüzel niteliktedir. Tüzel niteliğin özü, tüzel öznelerin çıkar çatışmasında saklıdır.

Üçüncü bölümde, toplumsal ilişki ile tüzenin bağı araştırılıyor. Paşunakis'e göre, tüzenin gerçek konusu, belli türdeki bir toplumsal ilişkidir. Yoksa, örneğin Kelsen'in düşündüğü gibi, kurallar değildir. "... kurallar toplamı olarak hukuk cansız bir soyutlamadan başka bir şey değildir." (84). Sanılanın aksine, tüzel ilişki nesnel kuraldan doğmaz. Tam tersine. Kural, ilişkinin sonucudur. Birincil olan, öznel (sübjektif) tüzedir. Tüze kuralının özgünlüğü, hakla donatılmış olan, hakkına dayanarak belli bir istemde bulunan kişiyi varsaymasıdır. Tüzenin kökeninde özel tüze bulunur. "İşte bu nedenle, kamu hukuku kuramları, gülcünc sayılabilecek derecede zorlama, yapay ve tek yanlı kurgularla doluyken, özel hukuk, yalınlığı, açıklığı ve olgunluğu ile belirginleşir." (102). "Kamu hukuku, özel hukuk biçiminin siyasal alandaki yansımasından başka bir şey değildir veya genel olarak, hukuk olma niteliğine sahip değildir." (103).

Dördüncü bölümün konusu, mal ile özne. "Özne hukuk kuramının en küçük birimi; en basit ve bölünemez unsurudur." (109). Böyle diyor Paşunakis. Sonra

da bu en küçük ögenin nasıl oluştuğunu araştırıyor. Ulaştığı sonuç şu: Tüzel özne ile mal iyesi kişi özdeştir. Öyleyse, özneyi yaratan süreçle, ürünü mal haline getiren süreç birdir. Ürün değer taşıyıcısı olunca, kişi de hak taşıyıcısı olur. Bu süreç burjuva toplumunda en üst düzeyine ulaşmıştır. Varılan sonucu Paşunakis çok güzel özetliyor: "Hukukun soyut nitelik kazanması ancak, burjuva ilişkilerin tam anlamıyla gelişmesiyle gerçekleşmiştir. Her insan genel insana; her emek, toplumsal olarak yararlı genel emeğe; her özne, soyut hukuk öznesine dönüşür. Aynı zamanda hukuk kuralı, soyut genel yasanın tamamlanmış mantıksal biçimi halini alır." (121-2).

Beşinci bölümün konusu, tüze ile devlet. Tüze düzeni, tüzel ilişkinin önkoşulu değil, sonucudur. Hiçbir zaman tam olarak gerçekleştirilemeyen bir ekrir. Bu bakımdan barışa benzer. Barış da, (tecimin) ticaretin önkoşulu değil, tecimin yaygınlaşmasının sonucudur. Her zaman bozulabilir. Sınıf egemenliğinin ve dışa karşı savaşın öznesi olarak devletin tüzeye gereksinmesi yoktur. Yine de, burjuva toplumunda sınıf egemenliği tüzel bir biçime bürünür. "Bir insanın diğeri üzerindeki iktidarı, gerçekte hukukun iktidarına, yani yansız nesnel bir kuralın iktidarına dönüştürülmüştür." (147). Bu, toplumun pazara benzemiş olmasının sonucudur. Ne var ki pazar, eşit hak iyelerinin karşı karşıya geldiği bir alandır. Öyleyse devlet, "pazarda iki mübadeleciden herhangi birinin mübadele ilişkisini kendi gücüyle düzenleyememesini ifade eden tek bir ilkeye indirgenebilir;" (153). Paşunakis bunu söyledikten hemen sonra, devletin sınıf savaşımının da alanı olduğunu belirtmek gereğini duyuyor. Ne var ki, devleti değişim ilkesine indirgedikten sonra, sınıf savaşımı ile tüzel biçimin bağınu bir türlü kuramıyor. Devletin sınıf savaşımı yönü, pazar düzenleyicisi yönüyle bir türlü buluşamıyor.

Altıncı bölümün konusu, tüze ile aktöre (ahlak) ilişkisi. Aktöreye göre insan, diyesi (yani), öteki insanlarla eşit değerde insan, değer yarasını yaşama geçiren mal değişiminin önkoşulundan başka bir şey değildir. Görüldüğü gibi Paşunakis aktöreyle de pazar düzenine oturtuyor. Paranın genel eşdeğer olması ve herkesin aynı kurallara bağlanması, tüze düzenini gerektiriyor. Bu düzende herkesin tüzel özne olarak eşitliği, birey eşitliğini savunan aktöreyle kapıyı açıyor. Burada, tüzeden, devletten sonra, aktörenin de bir biçim olarak burjuva toplumuna özgülendiğini görüyoruz. "Bu nedenle, ahlâkın, hukukun ve devletin burjuva toplumunun biçimleri olduğu gerçeği akılda tutulmalıdır." (167). Durum böyle oluca, bu toplumsal ilişki kalıplarının, mal değişimine dayanmayan bir toplumda işlevleri kalmayacağı sonucuna ulaşmak kaçınılmaz olur. Paşunakis de, işte tam bunu söylüyor. "Bu biçimler, sosyalist içeriği özümleyemezler; bunlar, söz konusu içerik gerçekleştiği oranda sönümlenmek zorunda kalacaklardır." (167).

Yedinci bölüm tüzenin çığnemesi konusuna ayrılmış. Tüze, iki eşit hak sahibinin çatışmasını düzenliyorsa, taraflardan birinin hakkı yendiğinde bunu

güç kullanarak engellemek zorundadır. Yoksa işlevsiz kalır. Dolayısıyla, tüze düzeni yaptırımsız var olamaz. Yaptırımı düzenleyen tüze dalı da ceza tüzesidir. Ancak, bir önceki bölümde ortaya çıkan ikilem burada da Paşunakis'in karşısına çıkıyor. Ceza tüzesi, dolayısıyla yaptırım, adalet fikrine, değişimde eşit bir bedelin ödenmesi ilkesine dayanıyorsa, ceza tüzесinin sınıf savaşımındaki payı nasıl açıklanacak? Paşunakis, sınıf savaşımı gerçeğini hiçbir biçimde reddetmiyor. Ancak bunun, ceza tüzесinin eşit değişim ilkesini koruma işleviyle bağlantısını bir türlü kuramıyor. Onun gözünde tüzenin bu yönü iğreti duruyor. Tüzenin esas işlevi, eşdeğer değişimini düzenleyip korumak. Bu, esas olarak ceza tüzesi için de geçerli. Dikkati hep bu yönde yoğunlaştığı için, çok ilginç saptamalarda da bulunabiliyor: "İşlenen suçun belli bir miktar özgürlük karşılığında tazmin edilebileceği fikrinin gelişebilmesi için, tüm somut toplumsal zenginlik biçimlerinin en soyut ve yalın biçime, zamanla ölçülen insan emeğine indirgenmiş olması gerekiyordu. Burada yine açıkça, kültürün farklı yönleri arasındaki etkileşimin bir örneği ile karşı karşıya bulunmaktayız. Sanai kapitalizm, İnsan Hakları Bildirgesi, Ricardo'nun siyasal iktisadı ve süreli hapsedme sistemi aynı tarihsel çağa ait olgulardır." (191).

Kitap bu bölümde bitiyor. Ayrı bir sonuç, bir genel toparlama girişimi yok.

KURAM

Paşunakis'in görüşleri şöyle özetlenebilir:

Zor, baskı, sınıf savaşımı, devletli her toplumda vardır. Buna karşılık bir tek toplum biçimi, bu savaşımın yanı sıra tüm toplumu, soyut, genel birtakım davranış kurallarına oturtma ve bu kuralları yaptırımlara bağlama gereğini duymuştur. İşte bu gereği yerine getiren düzen, tüze düzenidir. Öyleyse tüze düzenini açıklayabilmek için, sınıf savaşımının yanı sıra, soyut, genel düzenleme gereksinimini gerekli kılmış olan koşulları bulmak gerekir. Ancak bunu yakalayabilirsek, tüze biçiminin hangi gereksinime yanıt getirdiğini bulabilir, dolayısıyla da bu biçimin özgülüğünü ortaya koyabiliriz.

Tüze, bireylerin eşit güçte bir hak savıyla karşı karşıya gelmelerini varsayar. Çünkü ancak eşitlik varsa, tarafların hepsi için geçerli bir ortak kural söz konusu olabilir. Toplum içinde eşitlik olgusu, birtakım düş ve düşüncelerin ötesinde, esas olarak mal değişimi ilişkisinde ortaya çıkmıştır. Her birey, emeğinin karşılığı olan ürünü, ancak aynı miktarda emek harcaması gerektiren bir ürünle değiştirmeye yanaşır. Dolayısıyla her birey, kendi ürünü için kendi emeğine eşit bir emeğin ürünü karşılık olarak istemeyi kendinde hak olarak görür. Açık ki, bu gelişimi yaratan temel olgu değişimin yaygınlaşması, geçim dünyasında değişimin genel kural olması, sanayi devrimiyle birlikte emekgücünün kendisinin de pazarda değerini bulan bir mal durumuna gelmesidir. Kısacası, tüzel düzenleme biçimini hem olanaklı, hem de gerekli kılan üretim biçimi,

kapitalizmdir. Yalnızca pazar geçimdüzeninde bireyler, eşit hak iyesi olarak karşı karşıya gelirler. Tartılan malların eşit ağırlıkta olduğunu gösterebilmek için nasıl ki tartıda iki kefenin de aynı ağırlık ölçüsüne bağlı olması gerekiyorsa, eşit hakları tartan tüze kuralı da, tıpkı ağırlık ölçüsü gibi, herkes için aynı olmalıdır. İşte tüze biçimini yaratan, onun özgüllüğüne yol açan temel toplumsal gelişme budur.

Tüzel biçim toplumsal ilişkinin genel kalıbı halini alınca, mal iyesi özneler arasındaki ilişkinin kaçınılmaz kıldığı bu kalıp, gitgide toplumsal ilişkilerin tümüne damgasını vurmuştur. Aktöre, insan hakları, devlet karşısında yurttaş eşitliği gibi daha birçok toplumsal ulam (kategori), özel tüzenin yarattığı kalıbın etkisiyle bu biçimi almıştır. Bütün bu ilişkilerin ortak dayanağı, eşit değer değişimine dayanan genel pazar geçimdüzenidir. Öyleyse bu düzen çökünce, işçi sınıfı bu düzene bilinçli bir biçimde son verince, tüze biçiminin egemenliğini sürdürmesi beklenemez. Geleceğin komünist toplumunda soyut eşitlik kuralı artık geçerli olmayacağına, aksine, herkesin farklılığını, dolayısıyla eşitsizliğini açıkça gören ve gereğini yerine getiren bir paylaşım düzeni kurulacağına göre, böyle bir toplumda tüzeye yer kalmayacağı açıktır. Bu topluma giden sosyalist geçiş döneminde de, toplumda burjuva eşitlik anlayışı aşıldıkça, tüze de gereksizleşecek, tıpkı devlet gibi, o da adım adım sönmülenecektir.

DEĞERLENDİRME

Paşunakis'in geliştirdiği kuramın en güçlü yanı, hiç kuşkusuz, tüzel biçimin özgüllüğünün hangi nesnel toplumsal ilişkiden kaynaklandığını göstermesidir. Soruyu soruş biçimi gerçekten çok inandırıcıdır: Niye tarihsel gelişimin bir evresinde toplumlar, tüzel ilişki biçiminin egemenliğine girmişlerdir? Yanıtı da aynı ölçüde inandırıcı: Tüzel ilişki eşitler arası bir ilişkidir. Gerçi, eşitler arası olmayan bir ilişki de tüze biçimini kullanabilir. Ancak, bunun dışında bir biçim de kullanabilir. Buna karşılık, eşitler arası ilişkinin olabilecek tek biçimi tüzel ilişkidir. Öyleyse, tüze biçiminin doğuşunu açıklayabilecek tek olgu, tarihsel gelişimin belli bir aşamasında, geçimdüzenini eşit değerlerin genel değişimi temeline oturtan bir toplum biçiminin ortaya çıkmış olmasıdır. Kapitalist üretim biçimi egemen olmasaydı, toplumsal ilişkilerde tüze kalıbının egemen olması için hiçbir neden yoktu.

Bu temel görüşünün yanı sıra Paşunakis'in benimsediği yöntembilimsel ilkeler de doğru. Gerçekten de, bir genel tüze kuramı geliştirmek için atılacak ilk adım, kuramın çekirdek kavramlarını belirlemektir. Tüze ilişkisi eşitlik olgusuna dayandığına, bu olgu da tarihte ilk kez eşit emek içeren ürünlerin eşit değişiminde gerçekleştiğine göre, tüzel ilişkinin çekirdek kavramı mal iyesi kişidir. Malı için eşit değer isteme "hakkı", işte bu iyelikten kaynaklanmaktadır. Bu hak kişiyi tüzel özneye dönüştürmektedir. Görüldüğü gibi tüzeyi yaratan

tüzel ilişki değil, tüzel öznelerin karşı karşıya gelişidir. Yöntembilim için benimsediği ikinci adım da doğrudur. Çünkü ilk adımın usyapısal sonucudur. Çekirdek kavramın evrimi, salt düşüncüsel bir olgu değil, tarihsel bir süreçtir. Dar bir alanda başlayan eşdeğer değişim olgusu gitgide bütün topluma yayılmış, toplum bir genel pazar geçimdüzenine dönüşmüş, emekgücünün kendisi de alınır satılır olmuştur. Bütün bunlar edimsel olarak yaşanmıştır. Temel tüze ulamları (kategorileri) da, bu somut süreç içinde oluşmuştur. Öyleyse, bir genel tüze kuramı geliştirmenin ikinci adımı, başlangıçta belirlenen çekirdek kavramlar dizisinin tarihte somut olarak nasıl evrildiğini, bu evrimin ne gibi türev tüzel biçimlere yol açtığını araştırmaktır.

Paşunakis'in savunduğu bu yaklaşımın doğruluğunu görmek için, tüzebilim alanında genelgeçer olan öteki yaklaşımlara şöyle bir bakmak yeter. Tüzebilim alanında, hiç kuşkusuz, en gelişkin, en varsıl kuram Kelsen'in "katıksız tüze kuramı"dır. Kelsen işe tüze kuralından başlıyor. Sonra da, kuralların oluşturduğu dizgenin yalnızca içi ile uğraşiyor. Bunun dışına çıkmayı, kuramın katıksızlığına zarar verecek yöntembilimsel bir yanlış olarak görüyor. Ne var ki, bu tutumla, tüze kuralının hangi nesnel toplumsal sürecin ürünü olduğunu ayımsayamıyor. Böyle olunca, tüze dizgesinin toplumsal işlevini de değerlendiremiyor. Tüzenin oluşum sürecini, hangi toplumsal gereksinmelere yanıt verdiğini araştırmak istemiyor, dolayısıyla anlamıyor da. Sonuçta, katıksız tüzecilik yapacağım derken, görgülcülük (ampirizm) tuzağına düşüyor: Tüze düzeninin yüzeyindeki görgül (ampirik) gerçeği, tüze kuralını, temel tüzel olgu olarak ele alıyor. Oysa sorun, tüzel kuralın kendisinin açıklanması.

Kelsen'in savunduğu kuram temelde yanlış, ancak hiç değilse bir tüzebilim kuramı. Buna karşılık, doğal tüzeci, aktöreci, tinbilimci yaklaşımlar, tüze gerçeğinin özgüllüğünü bir türlü kavrayamıyor. Aynı eksiklik, tüze için "toplumsal dayanışma", "çıkar çatışması" gibi kesimsel, ya da "sınıf çatışması" gibi genel bir toplumsal taban arayan yaklaşımlar için de geçerli. Hiçbiri tüze biçiminin özgüllüğünü araştırmıyor, açıklamıyor. Dolayısıyla, tüzebilim açısından, bunlar belki Kelsen'inkinden de yetersiz yaklaşımlar. Paşunakis'in tartışılmaz üstünlüğü, hem tüzel olgunun özgüllüğünü, "doğasını" yakalaması, hem de bunu nesnel olarak yaratan özgül toplumsal süreci ortaya koyabilmiş olması.

Ancak Paşunakis'te de büyük eksikler var. En önemli eksiği, eşitler arası ilişkide özgül biçimini bulan tüze kuralının, biçim olarak, eşit olmayan ilişkilerde de pekâlâ iş görebileceğini bir türlü anlayamaması. Bu nedenle, kapitalist üretim biçiminden önce, örneğin bir feodal tüze olabileceğini göremediği gibi, kapitalist düzenden sonra, örneğin bir sosyalist tüze olabileceğini göremiyor. Kafasında, tüzel olguyu, bir türlü bu olgunun dolyatağı olan özel tüzedan bağımsızlaştıramadığı için, kamu tüzesini de doğru dürüst anlayamıyor. Bunun sıkıntısını duymuyor değil. Kitabının birçok yerinde, tüzel ilişkinin mal

iyelerinin ilişkilerine indirgenemeyeceğini belirtiyor. Sınıf savaşımının temel bir gerçek olduğunun altını çiziyor. Ancak bir türlü, tüzel biçimin sınıf savaşımında çok işe yarayabileceğini göremiyor. Neredeyse, tüzel biçime bu rolü yakıştıramıyor, diyeceğim. Bu kitabı yazdıktan altı yıl sonra, Paşunakis'in hâlâ aynı sıkıntı içinde olduğunu görüyoruz. Artık Sovyetler Birliği'nde, otuz üç yaşında kuramını ortaya attığı dönemdeki ortam yok. Stalincilik gitgide herşeye egemen olmakta. Buna koşturucu olarak, sosyalizme tüzeyi de, devleti de yakıştırmayan Paşunakis'e karşı tepkiler artmakta. Paşunakis, bu eleştiriler karşısında içtenlikle özeleştirisini yapmaya çalışıyor.³ Yanıldım, tüze olgusu mal iyeleri arasındaki ilişkiye indirgenemez, diyor. Ancak, nerede yanıldığını göremiyor. Sınıf savaşımı gerçeğini arka arkaya vurgulamakla yanılığın kurtulduğunu sanıyor. Oysa, bunu yapabilmek için, tüze olgusunu, tıpkı mal değişiminde yaptığı gibi, hem usyapısal (mantıksal), hem de tarihsel olarak sınıf savaşımına bağlamak zorunda. İşte burada çıkmaza giriyor. Bu çıkmazdan kurtulamadığı için de, ne kamu tüzesini doğru dürüst anlayabiliyor, ne de sosyalist toplumda tüzenin işlevini kavrayabiliyor. Sonuçta, sosyalist toplumda tüze gereksizdir, demeye getiriyor.⁴

Paşunakis'in yanılığının kanunca en önemli nedeni, elinde doğru dürüst bir devlet kuramı olmaması. Böyle bir kuramı olsaydı, devletin salt bir sınıf savaşımı aracı olmadığını, devletin düzenleyici bir işlevi olduğunu, bu işlevi toplumsal çapta yerine getirmede tüzenin özellikle elverişli bir araç olduğunu, bu elverişlilik nedeniyle sınıf savaşımında da en çok bu aracın kullanıldığını, dolayısıyla kamu tüzesinin özel tüzeyle etle trnak gibi bağlı olduğunu görürdü. Kuramını da ona göre geliştirdi.

Kuramındaki bu büyük açık, Paşunakis'in başını yemekte kalmadı, kuramının gerçek değerinin anlaşılmasını da engelledi. Stalinciliğin yükselmesi Sovyetlerde devlet fetişizmi ile sonuçlandı. Dolayısıyla, Paşunakis gibi, komünizme giden yolda yalnızca tüze değil, devlet de sönmülmelidir diyenlerin yaşamı karardı. Birçokları gibi, Paşunakis de bu görüşünün bedelini yaşamıyla ödedi. İşin acı bir alay oluşturan yanı ise, Stalincilik zamanında, tıpkı Paşunakis'in savunduğu gibi, tüzenin sıradan bir yönelti (güdülecek siyaset, "policy") aracı durumuna düşürülmüş olmasıdır. Ancak Paşunakis bunu işçi egemenliğinin bir sonucu olarak görmekte, en önemlisi de, tüzeyle birlikte devletin de sönmülmeli gerektiğini savunmaktaydı. Buna karşılık Stalincilik, hem tüzeyi oyuncak etti, hem de bunu, sınıfsal çıkardan çok devlet çıkarı için yaptı.

3 Örneğin 1930'da şöyle diyor: "Bourgeois property signifies more than the relationship of goods possessors. It is at the same time relationship of those possessing the means of production towards the producers." Hugh N. Hazard (çev.) (1951), *Soviet Legal Philosophy* (Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press: 260).

4 Yine 1930'da yazdıklarından: "We have a system of proletarian policy, but we have no need for any sort of juridic system of proletarian law." (279).

Paşunakis'in Doğu'daki bu acı sonu, onun Batı'da da doğru dürüst anlaşılmasını engelledi. Batı'nun gözünde de Paşunakis, tüzeyi yalnızca bir yönelti aracı olarak gören, bir yığın Sovyet tüzemeninden biri olarak kaldı. Paşunakis'in, düşünce tarihinde ilk kez, tüze kuramının kapısını aralayan kişi olduğu gözden kaçırıldı. Öyle olunca da meydan Kelsenci düşünceye kaldı.⁵

Prof. Dr. Cem Eroğul, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

Barış Ünlü (2002), **Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar** (İstanbul, İletişim Yayınları, 328 s.)

Bir yakın tarih çalışması olmakla birlikte, meslekten tarihçilerin mesafeli durdukları nomotetik eğilime; genellemeci analitik eğilime de pirim veren bu eser, tüm yaşamını sosyalizm mücadelesine adanmış bir aydının yaşamını, çıkmaz sokaklarından gürül gürül akan ritmine varıncaya değin boşluk bırakmaksızın kavıyor. Ünlü'nün sözleriyle "önde gelen kimliğini demokratik ve bağımsız bir sosyalizm" anlayışının oluşturduğu Mehmet Ali Aybar'ın yaşam öyküsüne odaklanan çalışma, okura, aynı zamanda, Türkiye sosyalist hareketinin tarihini de, ikinci bir çözümleme boyutu olarak sunuyor. Dengeli bir şekilde iç içe geçmiş bu iki boyut, Türkiye siyasi tarihinin çözümlemesi ile sarmalanıyor. Bu üç eksenin oluşturduğu bütünlüğe aynı ölçüde uyum göstermese de, uluslararası sosyalist hareketin tarihinden kimi kesitlere de eserde yer verilmiş. Dolayısıyla salt biyografik araştırmaya hasredilmiş yoğun bir emek ürünü ile değil, aynı zamanda analitik bir emek ürünü ile de karşı karşıya olduğumuz söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, Ünlü'nün Aybar biyografisi, Türkiye sosyalist hareketinin tarihini yeniden okuma girişimi olarak da pekala görülebilir. Ünlü, yeni tartışmaları kışkırtan bu okumaya, tarihçinin incelediği kişi ile kurduğu özdeşlikten söz ederek, Aybar'ı da ortak etmektedir.

Analitik kurgusunu izleyerek esere bakıldığında şunlar söylenebilir: Öncelikle, Aybar analizi bize 1940'lı yıllardan 90'lı yıllara uzanan bir siyasal yaşamın hemen her dönemde, temel unsurlarıyla değişmeden kalan bir bilim, Marksizm ve sosyalizm anlayışını sunuyor. Bilim anlayışını, değişimin sürekliliği ve bilimsel şüphecilik nosyonunun oluşturduğu Aybar, ontolojik temeline bireyi-insanı yerleştirdiği bir Marksizm anlayışına sahipken, sosyalizmi de hümanist bir temelde kavıyor. Kendi içinde tutarlı bir bütün oluşturan bu

⁵ Kelsen'in genellikle Sovyet tüze kuramcılarını, özellikle de Paşunakis'i eleştirmek için bir kitap yazmış olması dikkate değer. Hans Kelsen (1955), *The Communist Theory of Law* (New York: Frederick A. Praeger, Inc.).

iradeci bakış açısı, yaşamının her döneminde katılım, demokrasi, özerklik ve bağımsızlık gibi temaları merkezine alan bir siyasal mücadele programıyla tamamlanıyor.

Kuşkusuz, biyografisi kaleme alınan aydın, çöken bir İmparatorluğun molozlarından genç bir Cumhuriyetin kuruluşuna tanıklık etmiş bir Cumhuriyet aydınıdır; hal böyle oluca, Kemalizme; laikliğe, çağdaşlaşmaya ve ulusal bağımsızlığa siyasal düşüncesi içinde yer veriyor olması da anlaşılır olmaktadır. Bu nokta kritiktir; zira, Kemalizmin Aybar'ın siyasal düşüncesindeki yeri sorunu, alttan alta eserin bütün dokusunu belirlemiş gibidir.

Ünlü'ye göre, Aybar'ın Kemalizmle ilişkisi kimi taktik gerekler yada Kurtuluş Savaşı yıllarına ait romantik özlemlerle ilişkilidir; Kemalizm, Aybar'ın siyasal düşüncesindeki belirleyici parametrelerden biri değildir (s.188, 206). Ünlü, bu tezin dayanaklarını büyük ölçüde Murat Belge'nin konuya ilişkin değerlendirmelerine dayandırır. Jakobenizme, tepeden inmeciliğe ve seçkinciliğe karşı, katılımı ve demokrasiyi savunan Aybar'ı, Türkiye'de temel çelişkiyi "ceberut devletle" (bürokrasiyle) sivil toplum (halk) arasında gören düşünce çizgisi içinde değerlendirmek yanlısıdır.

Ünlü'nün bu değerlendirmesi onu sol içindeki temel önemdeki teorik tartışmanın Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) etrafında döndüğü noktasına götürür. ATÜT, Marksist kurama göndermede bulunarak eserde etraflıca ele alınan tek belirgin temadır. Zira, Ünlü, yine Murat Belge'ye atıfla, ATÜT tartışmaları çerçevesinde Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer'in Aybar'ın düşünce çizgisi üzerinde etkide bulunduğu kanısındadır.

Türkiye sosyalist hareketi içinde yakın döneme kadar kayda değer bir etkisi olmayan bu "sivil toplumcu" zihniyet haritası içine Aybar'ı da dahil eden Ünlü, Türkiye sosyalist hareketindeki saflaşma ve bölünmeleri de buradan bakarak değerlendirmektedir. Böyle bakınca, Türkiye'de hakim üretim tarzı ve buna bağlı devrim stratejileri tartışmaları; Sosyalist Devrim (SD) ve Milli Demokratik Devrim (MDD) ayrışması, parlamenter geçiş, silahlı mücadele ve devrim meseleleri, bütünüyle Kemalizm ve Marksizm sarkacına sıkışmış "biraz da yapay" (s.268) tartışmalar olarak görülür. 68 gençliğinin Batı'daki benzerleri gibi neden "özgürlükçü" değil de "bağımsızlıkçı" oldukları ve büyük ölçüde MDD çizgisiyle buluştukları sorusu da yine aynı sarkaç içinde ele alınır. SD/MDD ayrışmasını fazlasıyla yerel parametrelerle ilişkilendiren Ünlü'nün üzerinde durduğu ve incelediği tek uluslararası referansın da Batı'daki 68 Hareketi olması anlamlıdır.

Oysa, Batı'dan bakılınca fazlasıyla yerli görünen üretim tarzı ve devrim stratejileri tartışmaları, aynı zaman diliminde Üçüncü Dünya ülkelerinin pek çoğunda gündemde olan tartışmalardı. Ben, Utsa Patnaik ve arkadaşlarının

1970'lerin başlarında yürüttükleri "Hindistan'da kapitalizmin gelişmesi" tartışmalarını yıllar sonra incelediğimde, "yarı feodal- yarı kapitalist", "çarpık kapitalist" "bağımlı kapitalist" vb. şeklindeki değerlendirmelerin ve bunlara yaslanan devrim stratejilerinin ülkemizdeki tartışmalarla benzerliğini görüp şaşırılmışım. 1960'ların sonlarında belli ki Türkiye gençliği, "Kızıl Bendit"lerin değil, Afrika'da Fanon, Nkrumah, Cabral; Latin Amerika'da Castro, Guevera; Uzak Asya'da Mao ve Ho Şi-Min'lerin estirdiği anti-emperyalist ve devrimci dalganın etkisindeydi. Ünlü, gençliğin TİP'den uzaklaşarak, "en sol eylem uğruna en sağ ideoloji olan MDD'ye" meyiletmesini bu dalgayı dışarıda bırakarak açıklamaya çalışmakta, Aybar'ı da partinin yasallığı kaygısıyla bu gençlik coşkusu karşısında ürkek ve pasif kalmakla eleştirmektedir. Ünlü, kendi analizinin sonuçlarıyla bir başka noktada daha yüzleşmekte ve haklı olarak, sosyalizm anlayışlarının merkezine demokrasi ve özgürlüğü koyan bir çok sosyalistin zamanla liberal bir çizgiye kaydığını, Aybar'ın ise son nefesine kadar inançla sosyalistliğini devam ettirdiğini belirtmektedir. Peki ama neden? İnanç meselesi mi? İnançın kaynağı nerede aranmalı? Belki de sorunun yanıtı, Aybar'ın ATÜT-yabancılaşma-sivil toplum dizgesini izleyen siyasal çizgi içine sığdırılıp sığdıramayacağı ile ilgilidir. Belki de Ünlü, Murat Belge'nin değerlendirmelerine gereğinden fazla pirim vermiştir? Öyle ya, Aybar gibi, işçi sınıfının bağımsız bir siyasal kuvvet olarak örgütlenmesi meselesini siyasal mücadelesinin ana parametrelerinden biri olarak gören bir sosyalistin, ATÜT'cü çizgi içinde ne yeri olabilir ki?

Bu kapsamlı çalışmanın kıskırttığı tartışma başlıklarını, kitap değerlendirmesinin sınırları içinde tüketmek mümkün değil. Görüldüğü gibi, düşün yaşamımız değerli bir Aybar biyografisi kazanmanın yanında, Türkiye sosyalist hareketini Kemalizm-Marksizm ilişkisi temelinde yeniden değerlendirmenin olanaklarıyla da buluşuyor.

Son not olarak, bu kapsamdaki eserin bir yüksek lisans tez ürünü olmasının günümüz akademik ortamı bakımından taşıdığı öneme değinmek isterim. Bilindiği gibi, akademideki hakim eğilim, yüksek lisans tez çalışmalarını bir tür 'zaman kaybı' olarak görmekte, tezsiz programların yanısıra, 'dönem ödevi' kapsamında yetinen çalışmaları özendirilmektedir. Ünlü'nün A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde gerçekleştirdiği bu çalışma, bir bilimsel bilgi üretim mévzii olarak yüksek lisans tezinin de bir savunusu niteliğindedir. Öte yandan, çalışmanın en belirgin eksikliği de bu noktaya ilişkilidir: Ünlü, biyografisini yazmaya koyulduğu Aybar'ın 9 kitap ve 124 makalesini incelemiş; özel arşivleri, gazete ve dergileri taramış, derinlemesine mülakatlar gerçekleştirmiştir; ancak, tüm bu uğraşın tarih araştırmalarında yöntem başlığı çerçevesindeki bir değerlendirmesine eserde yer vermiş değildir.

Dr. Metin Özüğurlu Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Araştırma Görevlisi